УДК 372.881.116.12

Хома Ольга Михайлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

РОЛЬ УРОКІВ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ У ВИХОВАННІ ГУМАННОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається роль уроків літературного читання у вихованні гуманної особистості. Сьогодні змінюється філософія початкової освіти, значить і пріоритети у навчанні української мови та літературного читання. В цьому важливість дослідження. За оновленими програмами з літературного читання частково доповнено перелік творів для опрацювання на уроці. Актуальним залишається проблема виховання гуманної особистості засобом художнього слова. Проаналізовано зміст окремих текстів діючих підручників з літературного читання, їх виховне значення.

Ключові слова: *початкова освіта, літературне читання, гуманізм, гуманні якості, художній твір.*

Постановка проблеми. У період розбудови Української держави постає завдання сформувати національно свідому особистість, справжнього громадянина України. Виховання починається із засвоєння молодшими школярами духовних надбань своєї нації, оволодіння культурою народу, пізнання його

самобутнього національного характеру. Складовою у цьому процесі є гуманістична спрямованість навчально-виховної діяльності початкової школи, уроків літературного читання зокрема. Сьогодні змінюється філософія початкової освіти, значить, і пріоритети у навчанні української мови та літературного читання. Постає важливе завдання: як засобом художнього слова виховати добру, відверту, чесну людину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За педагогічним словником [1, с.76], гуманізм (від лат. humanus – людський, людяний). Система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. Гуманізація освіти – центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотвірної функції [1, с.76].

Проблема гуманістичного виховання дітей у центрі дослідження низки науковців (Ш. Амонашвілі, І. Бех, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Гуманістичному вихованню учнів молодшого шкільного віку присвячені дослідження І. Тадєєвої (виховання в учнів молодших класів гуманних якостей в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу), Н. Хомич (формування гуманних взаємостосунків дітей шестирічного віку під час ігор-драматизацій) та ін. За дослідженням І. Тадєєвої, практика виховання гуманних якостей в учнів початкових класів дозволяє констатувати наявність низки суперечностей: між суспільною необхідністю виховання гуманних якостей особистості і недостатньою теоретичною розробленістю змісту виховання гуманності, відсутністю системи засобів і механізмів формування гуманних якостей особистості; між завданнями гуманістичного виховання і відсутністю ефективних рекомендацій учителям щодо формування гуманних якостей учнів початкової школи; між віковими особливостями дітей молодшого шкільного віку та недостатнім використанням можливостей для практичного втілення гуманістичних ідей, недостатнім формуванням гуманістичних мотивів та емоційної сфери учнів, організації їх гуманної діяльності; між сконцентрованістю у гуманітарній освіті знань, які розкривають узагальнений та науково осмислений соціальний досвід як всього людства, так і окремих людей та недостатнім використанням потенціалу предметів гуманітарного циклу з метою виховання гуманних якостей особистості; між виховним характером навчання і недостатнім використанням виховного потенціалу методів навчання [7, с.1].

Сьогодні діє новий Державний стандарт початкової загальної освіти, навчальні програми, доповнилася змістова лінія «Коло читання» з предмету «Літературне читання», що вимагає досліджень щодо їх пізнавального і виховного значення.

Мета статті – розкрити можливості уроків літературного читання у вихованні гуманної особистості (на основі художніх текстів для учнів 2 класу).

Результати дослідження. Підручники з літературного читання для початкових класів насичені художніми текстами, які знайомлять учнів з навколишнім світом, патріотичними вчинками людей, сприяють вихованню морально-емоційної культури, доброї, щирої, доброзичливої людини. За оновленою програмою з літературного читання коло читання доповнюється творчістю низки сучасних письменників, серед імен такі: О. Кочубей, О. Дерманський, А. Качан та інші.

Вибір змісту кола читання підручників «Літературне читання», методика робота над текстами, їх виховні можливості містяться у наукових розвідках В. Науменко, О. Савченко. Аналіз творів для читання у підручниках показав, що у виборі текстів авторами дотримується тематично-жанровий та естетичний принципи. У творах з літературного читання передано ідеї любові до рідної України, рідного слова, національної й особистої гідності, шанування родинних зв'язків, формування працелюбності, взаємодопомоги і самодисципліни, потреби здобувати знання, ставлення до свого життя і життя інших людей. Вони увібрали в себе духовні досягнення свого народу та кращі здобутки інших народів світу.

У посібнику «Методика читання у початкових класах» О. Савченко [6] акцентує увагу на важливості читання як предмета, формулює його мету. Метою початкового курсу «Літературне читання» є формування у молодших школярів першооснов читацької культури, емоційно-оцінного ставлення до змісту прочитаного, формування особистості засобами художнього слова. Читання рідною мовою є потужним засобом виховного і розвивального впливу на особистість дитини. Воно прилучає молодших школярів до скарбниці духовності і культури, літературних надбань українського народу й народів світу, сприяє моральному, етичному та естетичному розвитку. Поряд із цим на всіх уроках читання відбувається систематична, комплексна робота з формування в учнів усіх складових повноцінної читацької навички, уміння працювати з текстом, з розвитку зв'язного мовлення [6, с.5]. Серед завдань навчальною програмою визначено «ознайомлення учнів з дитячою літературою різної тематики і жанрів; формування у дітей соціальних, морально-етичних цінностей через художні образи літературних творів» [2, с.71]. Художній твір розглядається як витвір мистецтва, що змінює його сприйняття. Музика, живопис, мистецтво слова є джерелом формування емоційно-естетичної культури, гуманного ставлення до навколишнього світу, засобом розвитку гармонії та краси.

У дітей цього віку досвід міжособистісних стосунків обмежений вузьким колом зв'язків з навколишнім світом. Читання художніх творів, у яких розкривається внутрішній світ переживань, думок, мрій людини, розширює життєвий досвід, сприяє усвідомленню ними цінностей, норм поведінки, які підтримуються суспільством. Осмислення змісту багатьох творів, у яких описано почуття і вчинки дійових осіб, викликає в учнів глибоке співпереживання, що є своєрідним особистісним засобом освоєння дійсності, дозволяє їм зрозуміти внутрішній світ інших людей.

За навчальною програмою [2, с.73] коло читання молодших школярів охоплює твори різних родів і жанрів із кращих надбань української і зарубіжної

літератури. Серед них: твори усної народної творчості – загадки, скоромовки, прислів'я, приказки, ігровий фольклор, казки, легенди, міфи; поезії, оповідання, гумористичні твори, науково-художня література.

У процесі опрацювання текстів різних жанрів на уроках класного і позакласного читання створюються передумови для формування самостійної читацької діяльності, літературного розвитку школярів, стимулювання елементарної творчості на основі прочитаного, розгляду вчинків персонажів. Читаючи, учні збагачують, уточнюють, активізують свій словник, у них формуються світоглядні уявлення. Крім того, вони висловлюють своє ставлення до вчинків дітей, тварин (у байках). Художній твір стимулює їх до міркування, до розуміння понять «добро» і «зло». Ключова роль у цьому процесі належить учителю.

Розглянемо окремі твори, їх ідейне спрямування за підручниками «Літературне читання» [3, 5] для учнів 2 класу. Зміст підручника чітко структурований. Розділ «В рідній школі – рідне слово» (автор О. Савченко) містить поезії, оповідання про взаємостосунки учнів у школі, серед них: «Школа» Дмитра Павлички, «Хто чого вчиться» Володимира Фетисова, «У лісовій музичній школі» Степана Жупанина, «Кордон» Лариси Вахніної та інші. Окрім формування читацької навички, твори цього циклу виховують повагу до рідної школи,почуття відповідальності за свої вчинки, розкривають секрети справжньої дружби в колективі, поваги до товариша. Логічним продовженням його є художні тексти другого розділу «Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово», який починається колисковою. Колискова пісня – наче солодка материна мова налаштовує читача на позитивні емоції, повагу до родини. Українська дитяча пісенька «Добрий вечір, зайчику» розкриває красу українського слова, пестливі слова формують культуру спілкування між дітьми і ставлення до молодших за себе («зайчик», «правдонька», «хатинонька», «лисонька»). Творами цього розділу в учнів виховується любов до рідної України, до свого національного фольклору, почуття любові до найдорожчої людини, бажання дарувати їй радість. Українські народні казки мотивують молодших школярів до сумлінної праці, вчать жити у суспільстві за певними моральними законами, виховують повагу до людей праці і зневагу до ледарів, почуття дружби, товариськості.

Підручник «Літературне читання» (автор В. Науменко) відкривається розділом «З народного джерела», в якому йде мова про звичаї і традиції українського народу, стосунки між людиною і природою, між дітьми. Пізнавальним матеріалом для учнів є «Скринька усної народної творчості»: скринька пісень-небилиць, скринька пісень-забавлянок, пісень-закличок, – в яких природа живе своїм життям, надихає людину на добро. Вивчаючи фольклор, учні знайомляться з віршами, творами малих форм Олени Пчілки, Марійки Підгірянки та інші. Читаючи авторські загадки, скоромовки, забавлянки, варто навчити учнів порівнювати їх з народними, і на основі цього складати власні.

Цінним матеріалом для спонукання молодших школярів до міркування є вміщені в підручниках твори В. Сухомлинського. Це високохудожні тексти про людську мудрість і скромність, гуманність і доброту, життєрадісність і працьовитість. Протиставлення між добрими і поганими вчинками заставляють молодшого школяра міркувати і побачити красу добрих людських діянь. На уроках читання поряд із слуханням творів (казок, оповідань, легенд та ін.) важливо, щоб діти чули живу думку самого педагога, час від часу зачитували цитати із творів. Подаємо окремі з них за оповіданнями В. Сухомлинського.

1.«А небо грало, трепетало, дихало, як жива істота» («Я хочу сказати своє слово»).

2. «І пташка буде щаслива, бо вона вдома, на Батьківщині. Бо Батьківщина – це найдорожче для нас» («Верба – мов дівчина золотокоса»).

3. «Оля таки врятувала метелика, дала Сергійкові. Потім хлопчик підкинув його – й метелик полетів собі до кущів» («У привокзальному садку»).

Підручники містять тексти під рубрикою «Добрий вчинок», що дають учням можливість міркувати :«І чого поганим бути легко, а хорошим – важко?» (оповідання «Руденький» Всеволода Нестайка). Оповідання, запропоновані для читання, мають на меті: викликати в учнів бажання брати краще з літературних джерел для самовиховання; розширити уявлення дітей про добрі і погані вчинки; вчити аналізувати та оцінювати поведінку дійових осіб; викликати бажання наслідувати добрі справи своїх друзів; виховувати чуйність, доброту, любов до оточуючого світу.

Виключної цінності набувають твори про природу, її рослинний і тваринний світ. Звертаючись до художнього образу природи, вчителю необхідно знайти найголовніше, щоб підкреслити залежність людини від неї. Екологізувати дитячу свідомість − це не означає використовувати художній твір як матеріал до повчання: роби так, а не інакше. Учні повинні відчути, що художній образ природи – це не малюнок чи ілюстрація, а відчуття радості життя, своєї єдності з природою, заклик до її збереження.

Тихесенько вітер віє,
степи, лани мріють,
між ярами, над ставами
верби зеленіють (Т.Шевченко).

Прошу вас, із берези
Ви соку не точіть,
Ви краще їй сестричку
Зелену посадіть (Любов Забашта)

Ти ялинку посади,
А тоді рубай, ледащо! (Олександр Олесь)

Окремі твори про природу персоніфіковані, що дає можливість учням зрозуміти ті процеси, які відбуваються в живому екосвіті: «Баба Віхола ішла, велетенський міх несла», «Котики вербові жмурять жовті вічка», «Сонце усміхається в зеленому вінку» (автор Анатолій Камінчук) та інші.

Опрацьовуючи тексти різних жанрів, необхідно виховувати в учнів увагу до художнього слова, навчати розуміти художній текст. З цією метою, варто використовувати різні прийоми літературного читання. В. Науменко пропонує такі: читання тексту під «лінгвістичним мікроскопом», «стилістичний

експеримент», спостереження за морфологічним складом, синтаксичним ладом, визначення настрою твору, уявлення описаних картин, словесне їх малювання, зіставлення художніх образів, художніх засобів [4, с.14].

Оскільки читання розглядається як комунікативний зв'язок між автором тексту і читачем, то особливу увагу слід приділяти завданням, що пропонуються учням у зв'язку з прочитаним. Якщо на уроці ставиться мета – розкрити красу добрих вчинків, спонукати учнів до них, – то вона реалізується в завданнях:

−Що спільного (відмінного) у вчинках героїв твору?

−Який вчинок ти засуджуєш?

−Які слова у тексті підкреслюють переживання людини?

−Як ти ставишся до прочитаного тексту?

−Які риси характеру персонажа тобі подобаються?

−Що ти порадив би персонажу твору?

−Що ти змінив би у цьому тексті?

Вважаємо, що вивчення окремих епічних поезій дає можливості для міркування щодо вчинків людей крізь призму вчинків тварин. Серед них: «Півень-горлопан», «Слухала Лисичка Солов'я» Івана Світличного, в яких позитивні якості персонажів порівнюються з негативними. Одна із чеснот – милосердність та її складові (терпеливість, чесність) протиставляються жорстокості, брехливості, брутальності, хвалькуватості. Методика передбачає детальний аналіз персонажів твору, узагальнення їх вчинків. Учителю необхідно в умовах уроку читання, не порушуючи його основного призначення у виконанні навчальних та розвивальних цілей, знайти і приділити більше уваги розкриттю гуманістичних уявлень і понять чи їх протилежностей.

Хибною є думка про те, що виховання гуманності в учнів на уроках літературного читання здійснюється тільки у процесі вивчення окремих творів. Художній текст містить у собі великі можливості для комплексного, різнобічного виховання – національно-патріотичного, морального, розумового та інш. Вчителю необхідно продумати художній, структурний, пообразний його аналізи. Варто навчити учнів вести діалог з автором твору на основі тексту, формувати вміння самостійно відкривати і засвоювати його цінності, трансформувати їх у міркування про зміст життя людини.

Своєрідним кодексом моралі є прислів'я і приказки, яких є чимало в підручниках для читання. Серед них:

Легко сказати, а важче зробити.

Гостре словечко ранить сердечко.

З добрим дружись, а лихих стережись.

Бджола мала, а й та працює.

Проте рекомендуємо вчителю і такі, які пов'язані з певними прикметами, традиціями українського народу. Серед них:

На Теплого Олекси щука лід хвостом розбиває.

Зійшов у березні сніжок – берись за плужок.

Яр-весна – наш отець і мати: хто не посіє, не буде збирати. Як терен квітнем забіліє – селянин ячмінь сіє.

Весняний день рік годує.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, нами розглянуто окремі аспекти виховання почуття гуманності на уроках літературного читання в другому класі. Цьому сприяють художні твори різної тематики і жанрів.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні етапів роботи над художнім текстом.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997.–374 с.
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1− 4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 392 с.
3. Науменко В. О. Літературне читання: підручник. для 2 класу / Віра Науменко. – К.: Генеза, 2012. – 160с.
4. Науменко В. О. Літературне читання. Робота з художнім твором у 2 класі / Віра Науменко // Учитель початкової школи. – №2. – 2013. – С.11-14.
5. Савченко О. Я. Літературне читання: підручник. для 2 класу / Олександра Савченко. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 160 с.
6. Савченко О. Я. Методики читання у початкових класах / Олександра Савченко. – К.: Освіта, 2007. – 334 с.
7. Тадєєва І. М. Виховання в учнів молодших класів гуманних якостей в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу / Ірина Тадєєва. – Автореф.дис….канд. пед. н.: 13.00.07. –Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – 2004. – 21 с.
8. Навчальні програми для початкової школи [Електронний варіант] Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html

В статье раскрывается роль уроков литературного чтения в воспитании гуманной личности. Сегодня меняется философия начального образования, значит, и приоритеты в обучении украинского языка и литературного чтения. В этом важность исследования. По обновленным программам по литературному чтению частично дополнен перечень произведений для изучения на уроке. Актуальной остается проблема воспитания гуманной личности средством художественного слова. Проанализировано содержание отдельных текстов действующих учебников, их воспитательное значение.

Ключевые слова: *начальное образование, литературное чтение, гумманизм, гуманные качества, художественное произведение.*

The arcticle reveals the role of literary reading lessons in the upbringing of a humane personality.Today the philosophy of primaryeducation is changing, means and priorities in the teaching of the Ukrainian language and literary reading. It is the importance of studying.For updated programs, literary readings partially completed the list of works for studying in the classroom.

The actual problem is improving of a humane personality of artistic expression. Analyzed the plot of some texts of modern books and their main role. This is significance of the study.The author made an analysis of books of literary reading for pupils of the second form on the problem of humanistic improving. For example, pupil forms on poems, stories and on the beauty of Ukrainian word.

Humanistic education has important place. For that authors suggest literary texts under the heading «deeds of heroes». In the processing of texts of different genres on the lessons of the classroom and extra-curricular reading creats prerequisites for creating an independent reading activities, literary development of pupils, encouraging elementary art on reading base, consideration of the actions of the characters.

In process of reading pupils improve, clarify, stimulate their vocabulary, they form ideological representation. Besides, they express their attitude to the children`s, animal`s (in the fables) actions. Artwork stimulates them to thinking, to understanding of concepts «good» and «evil».

Key role in this process belongs to the teacher. Structural and semantic texts analyses direct pupil to conclusion formulation on understanding the moral laws of society. It is necessary to teach pupils to engage in dialogue with the author on the basis of the text, create the ability to independently access and internalize its values, to transform them into arguments about the meaning of human life. Modern lesson of literary reading gives a great opportunities for education of human personality.

***Keywords**: primary education, literary reading, humanism, humane qualities, artwork.*